

שנת 1509

צפת, מס' 51

שמעו שמוע מלתי, בזמן שבמדינת צפת הייתי¹ --- ---
כתבתי זה כאלו² היה חזיון, בצפת בגליל העליון, ופה הוצאתי כל רוחי, לפרט יערף כמט"ר³ לקחי, בחדש אלול הרעישני, באלף הששי.⁴
מקור: א' קופפר, "חזיונותיו של ר' אשר ב"ר מאיר המכונה לעמליין רוטלינגן", קבץ על יד, סידרה חדשה, ח (תשל"ו), עמ' 397 ו-402.

1 פתיחת החזיון הראשון של אשר לעמליין.

2 מן המלה "כאלו" למד קופפר, כי החזיון לא נכתב בצפת. אך ראה להלן, מס' 52.

3 שנת רס"ט / 1509.

4 סיום החזיון הראשון.

שנת 1509

צפת, מס' 52

נכתב¹ לפרשת "והיה הו"א ותמורתו יהיה קדש"², (רוצה) (לומר), תיבת "הו"א ותמורתו" בא"ת ב"ש³ יעלה צפת. "יהיה קדש", לביאת גואל במהרה, (רוצה) (לומר), כי במדינת צפת בגליל העליון כתבתי זאת.⁴ זה הכתב שלחתי לסלינק⁵ בטורקיא דרך ירושלם⁶ ת(יבנה) ו(תכונן) ב(מהרה) ב(מינו) א(מן) בסיון הרס"ט⁷ להחכם פלא הזמן כ(בוד) ת(ו)רתו) שמואל כהן צדק י(חיה) ל(אורך) י(מים) ט(ובים).

מקור: כ"י בודאפשט, ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים, אוסף קויפמן, 179, עמ' 136.

ספרות: א' קופפר, "חזיונותיו של ר' אשר ב"ר מאיר המכונה לעמליין רוטלינגן", קבץ על יד, סידרה חדשה, ח (תשל"ו), עמ' 392.

1 סיום תשובתו של אשר לעמליין לשמואל כהן צדק מסאלוניקי.

2 פרשת בחוקותי; ויקרא כז: לג. בשנת רס"ט/1509 חל שבוע פרשת בחוקותי בין הימים ט"ז באייר/16 במאי לכ"ב באייר/12 במאי.

3 כלומר, בהצלבת האותיות: אלי"ף היא תי"ו; בי"ת היא שי"ן וכן הלאה.

4 לדעת קופפר יש כאן רמז לציפייה להתגלות קרובה של הגואל בצפת. והשווה איגרת ר' אברהם בר אליעזר הלוי: ג' שלום, קרית ספר, ז (תר"ץ-תרצ"א), עמ' 422.

5 סאלוניקי.

6 השווה לעיל, מס' 51, הערה 2. מכאן עולה, ששם המקום צפת איננו לתפארת המליצה. אילו נכתבה האיגרת באחת מערי איטליה מקום מושבו של ר' אשר לעמליין בעת פעילותו המשיחית בין שנת 1500 לשנת 1502 לא היתה נשלחת לסאלוניקי דרך ירושלים.

7 שנת 1509.

ראשית המאה הט"ז

צפת, מס' 53

והמקומות שקורים) בהם המגלה שני ימים¹ --- הסדר להם בקריאת התורה ביום השני כסדר היום הראשון, ומנהג זה פשוט פה בכל המוסתערבים² (שמרם) צ(ורם) ו(גואלם) תושבי הארץ צפת שבגליל העליון ת(יבנה) ו(תכונן) ב(מהרה) ב(מינו) וכפריה ביריה ועין אלזיתון³, ושמענו שכן נוהגים) גם בעזה וכן בדמשק, אלא אם יחול יום שני⁴ בשבת, אין נוהגים) בשום מקום מהם להוציא בו ספר שני לפרשת עמלק⁵ --- וקהלות הספרדים (שמרם) צ(ורם) ו(גואלם), שנתוספו מחוצה לארץ בצפת שבגליל העליון ת(יבנה) ו(תכונן) ב(מהרה) ב(מינו) על התושבים (שמרם) צ(ורם) ו(גואלם) הקדמונים, אינן מעלין) ספר תורה ביום שני⁶ --- ונראה לי הואיל וכך הוא יום שני בספק עומד, אין כח לאלו להכריח במנהגם לאלו, ובפרט החדשים בארץ לקדמונים בארץ --- כל שכן וכל שכן שמנהג אבותיהם בידיהם קדמון מקדמוניהם מימות חכמי וגאוני הארץ ז(כר) צ(דיקים) ל(ברכה) - ובאמת שכמה חכמים מספרדים, רבנים גדולים גדולי הדורות ז(כר) צ(דיקים) ל(ברכה) שדרו עמהם בצפת ת(יבנה) ו(תכונן) ב(מהרה) ב(מינו), א(ף) ע(ל) פ(י) שהם בקהלותיהם לא היו מעלין), לא שמענו ששום אחד מהם דבר נגד מנהגם⁷ שמעלין, אלא שאלו אחזו במנהגם בפני אלו, ואלו אחזו במנהגם בפני אלו - ואנו קהל המערביים (שמרם) צ(ורם) ו(גואלם) שבצפת ת(יבנה) ו(תכונן) ב(מהרה) ב(מינו) נהגנו כתושבים (שמרם) צ(ורם) ו(גואלם) כקדמונינו, שהיו תמיד מתפללים עמהם קהל אחד בכנסת אחת --- ואני כמו שמצאתי המנהגות נוהגין מזמן רב הנחתי אותם.

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

מקור: תקון יששכר, מנהגות בפורים.

ספרות: י' בן צבי, "מסתעריבים – התושבים הקדומים בארץ-ישראל", בתוך: הנ"ל, מחקרים ומקורות, ירושלים תשכ"ט, עמ' 17–18; ח"ז דימטרובסקי, "בית מדרשו של רבי יעקב בירב", ספונות, ז (תשכ"ג), עמ' עד, הערה 212; מ' רוזן, "מעמד המוסתעריבים והיחסים בין העדות ביישוב היהודי בארץ-ישראל משלהי המאה הטי"ו עד שלהי המאה הי"ז", קתדרה, 17 (תשמ"א), עמ' 91–94.

- 1 משום שהם ספק מוקפים חומה מימות יהושע בן-נון. ראה: רמב"ם, יד החזקה, זמנים, הלכות מגילה, פ"א הי"א. הכותב, ר' יששכר בן סוסאן, היה חכם מערבי שאסף לספרו תקון יששכר שנדפס לראשונה בקושטא שכ"ד ושוב ויניציה, שלי"ט, מנהגי יום יום בארץ ישראל. אגב זאת, תיעד את הנוהג בקהילות ארץ ישראל בזמן הגעת הספרדים ואת יחסם של הספרדים למנהגים שמצאו בארץ-ישראל.
- 2 נזכרות כאן שלוש קהילות באותה העת: המסתעריבים, המערביים (מוגריים, צפון אפריקאים) והספרדים. והשווה לדבריו של משה באסולה בשנת 1522 בקרוב: "ויש בה בצפת ג' בתי כנסיות א' של ספרדים וא' של מוריסקים וא' של מערביים", משה באסולה, עמ' 43.
- 3 שני הכפרים נוהגים כצפת מדין "סמוך ונראה". וראה טור אורח חיים, סימן תרפח.
- 4 של פורים, כלומר, ט"ו באדר.
- 5 שמות יז: ח-טז קריאת התורה בפורים.
- 6 יום שני של פורים גם כאשר הוא ביום-חול, מאחר שקורין בו רק מתוך ספק, וי"ד באדר הוא זמן הקריאה לרוב העולם. וראה הרמב"ם, שם.
- 7 של המסתעריבים – גם כאשר התפללו באותו בית-הכנסת.

שנת 1510

צפת, מס' 54

והיתה השלמתו פה במדינת צפת ביום ה, כ"ה לחדש אב (יהיה) (לנחמה), שנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים לבריאת העולם,¹ על ידי הקטן מתתיה (ב) לאדוני (מורנו) (הרב) ר' משה (ת) (ה) (נשמתו) (צ) (רורה) (ב) (צ) (רורה) (ה) (חיים) לבית חזן.

מקור: כ"י סט. פטרסבורג, הספרייה הלאומית, אוסף פירקוביץ השני, 18, דף 174 ע"ב – קטע מקולופון לקיצור פסקי הרא"ש לתלמוד.

- 1 כ"ה באב, שנת ר"ע / 1 באוגוסט, שנת 1510. תעודה זו נמסרה למערכת באדיבותו של ד"ר אברהם דוד.

שנת 1513

צפת, מס' 55

ולפי שזה החכם השלם¹ שנפטר מבינינו היו לו שני שלמיות היותר גדולים שבשלמות והם א(חד), כי בזמן עשרו ותקפו וגבורתו היה מארח תלמידים רבים בביתו ונותן להם מטה ושלחן וכסא ומנורה כמו שהיה עושה אברהם אבינו --- ועוד לו מדת שלימות אחר, כי לא יארע לו עם עשרו כמו שיארע לאנשי רשע בועטים ביוצרים --- אלא לעולם היה מתדבק באל (ית) (ברך) בתורתו ועסקו בתורה יומם ולילה בזמן רבינו (נוחו) (ע) (דף)² כי כל מה שהיה יודע למד ממנו. --- וראוי הוא, מאחר שזה החכם הנפטר היה דרכו להכניס התלמידים ולאורחים לביתו ולתת להם די מחסורם, שהשם) (ית) (ברך) יתן לו שכר ---

עיינתיה³ אני יוסף בן) ר' (מ) (איר) גרסון (נוחו) (ע) (דף) בכאן בדמשק לדרשו על החכם ר' משה די קולייאר שמת בצפת בארץ הקדושה בשנת גע"ר חית קנה⁴ לפרט היצירה ב"ח אדר.⁵

מקור: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 10726 (גסטר 762), דף 114 ע"א 116 ע"ב – בן פורת יוסף לר' יוסף בן מאיר גרסון.

פורסם: בניהו, גארסון, עמ' קעא-קעב.

ספרות: בניהו, גארסון, עמ' קב-קג.

- 1 הוא ר' משה קולייאר. אין עליו ידיעות נוספות מלבד זו.
- 2 רבו של הכותב היה ר' שמואל פראנקו, ועימו למדו גם ר' יוסף אבידרהם ור' יצחק די לאון. ראה בניהו, גארסון, עמ' מו-מו; פא.
- 3 כוונת ביטוי זה היא לציין, שדרשה זו נכתבה אך לא נדרשה בציבור.
- 4 תהלים סח: לא. שנת גע"ר = רע"ג.

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

שנת 1514

צפת, מס' 56

דרשתיהו אני יוסף בן לאדוני ומרי ר' מאיר גרסון ז(כר) צ(דיק) ל(נברכה) בשנת רע"ד לפרט היצירה, שנת מגפה גדולה על התלמידים שמתו,¹ ועל החכם השלם ר' יעקב נאברו שנפטר בצפת ארץ הקדושה.²

מקור: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 10726 (אוסף גאסטר 762), דף 160 ע"א – בן פורת יוסף לר' יוסף בן מאיר גרסון.

פורסם: בניהו, גארסון, עמ' קפו.

ספרות: בניהו, גארסון, עמ' קג.

1 המגיפה בשנת רע"ד נזכרת פעמים אחדות בדרושויו של גארסון, והוא אף הקדיש לה דרשה מיוחדת. ראה בניהו, גארסון, עמ' קיא-קיג.

2 אין עליו ידיעות נוספות. גארסון לא מזכיר את תאריך מותו של נאברו אך ההספד נישא בשבת פרשת מצורע, שחלה בשנת רע"ד בה' בניסן (1.4.1514...); או בשבוע שקדם לה ואשר קרוי על שמה, שיום ראשון שלו חל בכ"ח אדר שני (1514.3.26...)). מכאן הסיק בניהו אל נכון שמת בשלהי אדר שני, אותה שנה. והשווה להלן, מס' 57, הערה 2.

שנת 1517

צפת, מס' 57

--- ואן מוגב תצטיר

הדה אלכתאב נעלמך באן אכתי ארסלת לי כתאב

5 במא גרי להא מע ה משה נבארו ואלחכים לאנהא

תחפי לך בגמיע מא גרי להא מעה ואן אלמכדו

ירסל ורא אבן אכתי ותסאל מנה עלי אלכבר

בצחה לאנהם אכדו מנהא אלביות אלדי להא בגיר חק

ואכדו [חו]איגהא ומא כלו להא שי ואלמקצוד

10 אנך תכלצהא מנהם כלאץ מליח מן פללך

הדי אול חאגתי ענדך לאני קצדת אני אכד

אשאור אלסלטאן ראית אלסלטאן מנגאץ

[...] כביר מן גהת אהל צפד ואהל דאר אלצרב ואן אלסלטאן קאל מא אכד אלה

[...] גהת אלכמס אשהר אלדי אנכסרת

15 [...] כלם ינפתח באב ומא חבית

[...] רף לאן גזאלי אמרך אנה

[...] אנך תרסל קאצדך ללגזאלי

[...] כבהם ויכלץ מנהם אלביות

[...] בהדה אלכתאב סרעה

20 [...] בלא אתי אערף איש

[...] עין זיתון מגרוח מצרוב

[...] ס[לטאן] פמא מכנתה הדה

[...] פ[תקף] פי הדה ופי

[...] אלמדינה ואנה [ח]אצר

--- 25

מקור: TS, NS, J 332

פורסם: אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ג, עמ' 142–143. הנוסח המובא כאן תוקן על-פי כתב-היד וגויטיין.

תרגום

- והסיבה המחייבת כתיבת
המכתב הזה,¹ שאודיעך שאחותי שלחה לי מכתב
5 על מה שקרה לה עם ה(חכם?) משה נבאר² והרופא היא שלחה את המכתב כדי
לספר לך כל מה שקרה לה אתו, ושאתה האדון
תשלח אחר בן אחותי ותשאל אותו על אמיתות הידיעה,
האם הם לקחו ממנה, בלא זכות, את הבתים השייכים לה
ולקחו את חפציה, ולא השאירו לה דבר, והמבוקש
10 שתוציא אותם מידיהם בדרך נאה, בטובך,
וזאת בקשתי הראשונה ממך. התכוונתי
לפנות אל הסולטאן, אך ראיתי, שהסולטאן כועס
מאוד על אנשי צפת³ ואנשי המיטבעה,⁴ והרי הסולטאן אמר: לא אקח ה'.
[...] עניין חמשת החודשים שנשארו חוב
15 [...] יפתח שער, ולא הייתי רוצה,
[...] משום שעזאל⁵ ציווה לך, שהוא
[...] אתה תשלח את השליח שלך אל אלעזאלי,
[...] ויוציא מידיהם את הבתים
[...] בזה המכתב מהר
20 [...] אדע מה ש
[...] עיין זיתון פצוע מוכה
[...] סולטאן, ולא איפשרתי לו זאת
[...] תעמוד בזה וב
[...] העיר והוא נוכח

ספרות: גויטיין, כתבי גניזה, עמ' 63–64.

- 1 לדעת אשתור היה כותב המכתב יהודי ספרדי שישב בדמשק, והערבית שבפיו היתה לקויה. מן המכתב עולה, שהיה מקורב מאוד לפקידות העות'מאנית הבכירה בימי כיבוש ארץ-ישראל. לדעת המהדיר היה גם הנמען יהודי ספרדי, ששהה בקאהיר והיה מקורב אל השליטים העות'מאנים (וראה להלן, הערה 2). המכתב נכתב זמן קצר לאחר שהעות'מאנים כבשו את סוריה בחורף 1516–1517. המכתב קטוע מאוד, וקשה לעמוד על תוכנו.
- 2 משה נבאר – מנאווארה. יהודי ספרדי, אולי בן למשפחת רבנים מפורטוגאל, שצאצאיה העמידו רבנים באימפריה העות'מאנית עוד במאה הטי'ז. אולי הוא הנוכח בברכת המתים כאבי משפחת נבאר באיגרת ששלח ר' שמואל פיגיו מירושלים במחצית הראשונה של המאה הטי'ז. ראה: יערי, איגרות, עמ' 180. אך גם מאיגרת זו אין ללמוד על מקומה של נבאר. חכם ששמו יעקב נבאר נפטר בצפת בשנת 1514 (וראה לעיל, מס' 56).
- 3 מן הנאמר כאן אי-אפשר ללמוד מה היו הטענות נגד אנשי צפת.
- 4 דאר אלצרב, "המיטבעה". הכוונה, כפי הנראה, למיטבעה הממלכתית בקאהיר. בשלהי התקופה הממלוכית ובראשית התקופה העות'מאנית ניהלו כמה יהודים את המיטבעה הזאת. וראה: אבי'נ פולק, "היהודים ובית המטבעות בימי הממלוכים ובראשית השלטון העות'מאני", ציון, א (תרצ"ו), עמ' 24–36; אשתור, היהודים במצרים ובסוריה, ב, עמ' 178.
- 5 הכוונה, כנראה, לגיאנברדי אל-עזאלי, המושל הממלוכי האחרון של דמשק, שעבר לצד העות'מאנים ונתמנה למושל העות'מאני של דרום סוריה.

ויהי בהיות המלחמה¹ תוך מצרים --- הוציאו המו"רי² קול --- כי נוצחו התוגרמים ונצחו הממלו"קי³ --- ויבא המגיד אל שפייט⁴ להגיד, כי שפטם ה' מידי אויביהם, וישמחו האנשים בקול עלה נדף --- ונקלה כבוד ישראל בעיניהם ויאמרו: נרדוף נשיג נחלק שלל. ויעמדו על היהודים (ם) אשר בשפייט וישפטום במשפטיהם ושפטים עשו בם --- וישללו את כל אשר להם --- ויאמרו לית דין ולית דיין. וערומים (ם) הלכו אותם מבלי לבוש, ולא השאירו להם מחיה. ורבי (ם) מהיהודים (ם) השיגה ידם ומהרו והסתירו מנכסיהם במחבואות ובסדקין, ויבאו אחריהם ויחפשו --- ולא השאירו להם מחיה או כל מאומה, ואפילו (ם) בגדיהם היו פושטים מעליהם, פושטו, ואפילו בשוק --- ויתכסו בבלויי סחבות לכסות דבר ערוה --- שק ואפר יוצע לרבים על שער בת רבים.⁵

וישאו בני ישראל אשר בקהלת מצרים את עיניהם ויראו והנה איש משפייט בא ומדיו קרועים (ם) ואדמה על ראשו, והאיש בא להגיד בעיר ותזעק כל העיר --- וישמע (ם) (כבוד) (הרב) ר' נסים ביבא⁶ את קול הזעקה ויאמר (ר): ומה קול הצאן הזה באזני --- והאיש המגיד מהר ויבא ויגד לע"ל⁷, רבים עשו חיל והוא עלה על כלם על כן קרא שמו ע"לי --- ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו ושני צמידים על ידיו עשרה זהב משקלם, ויאמר (ר) אל בני ישראל: מה ראיתם עשיתי, מהרו עשו כמוני. ויצאו אחריו זקני ישראל וכל הנשיאים בעדה ויחזיקו את ידו וידרו נדרים. ויבואו האנשים על הנשים לכל הנדבה לעשות אותה והותר יותר משלש (ת) אלפים פרחים (ם).⁸ ותושע להר' נסים הנזכר (לעיל) זרועו, וצדקתו היא סמכתהו ויאמר (ר) בלבו: מי ילביש קהל רב כמוהו ומתי נתפור להם בגדים (ם) ורוח ה' לבשה אותו ופשט את מעילו ולבש בגדים (ם) אחרים (ם) ויאמר (ר) גם הבגד הזה לצדקה, אוצר ה' יבא. ויראוהו הרואים (ם) ויאמרו: גם אנחנו נעשה כן, ויביאו כל אשר נדבה רוחו אותו הביאו בגד כתונת תשבץ מצנפת ואבנט, העשיר כעשרו והדל כעניו --- ורבים מהעניים שלא היה בכוחם לתת בגד או פשתים או אבנט פשטו נעליהם וחלצום מעל רגליהם --- ואחר (ר) כן הלך הר' נסים הנזכר (לעיל) סביב מצרים בבית הנשים ויאמר (ר): נשים שאננות קומנה --- ותנו ממונכם ומבגדיכם צדקה לאחינו קהלת שפייט >!< היהודים האומללים, ויעשו הנשים (ם) כן --- וגם מבגדיהן נתנו, ואפילו כפה שעל ראשיהן הוציאו מעליהן --- צרור הכסף לקח בידו הר' נסים הנזכר (לעיל), ויבא אל שפייט ויתן להם צדה על פי ה', לגדול כגדלו ולקטן כקטנו, וישא משאות מאת פניו אליהם אלפי זהב וכסף והשביע נפש שוקקה --- ויוצא להם המלבוש וילביש מערומיהם --- ויאכילם וינעילם --- כל המעשה הזה נעשה על ידי הר' נסים.

מקור: סדר אליהו זוטא, א, עמ' 349–350.

ספרות: יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 220; י"מ טולידאנו, אוצר גזנים, ירושלים תש"ך, עמ' 213; א' דוד, "ידיעות נוספות על פרעות ביהודי צפת בשנת 1517", קתדרה, 8 (תשל"ח), עמ' 190–194.

- 1 המלחמה בין הסולטאן העות'מאני סלים ובין טומאן ביי, המושל הממלוכי האחרון במצרים, בראשית 1517, שהביאה סופו של דבר לסופה של המדינה הממלוכית ולהשתלטות העות'מאנית על סוריה, ארץ-ישראל ומצרים.
- 2 הערבים. הכוונה כנראה לתושבים המקומיים.
- 3 בעת המלחמה במצרים הופצו שמועות בסוריה ובארץ-ישראל על תבוסת העות'מאנים. בעקבות השמועות הסתגרו חילות-המצב העות'מאניים במבצריהם והפקירו את אוכלוסיית הערים. אבן טולון מוסר על קרב שפרץ בצפת בין האספסוף המקומי לחיל-המצב, וכתוצאה מכך הסתגרו העות'מאנים במבצר. ראה: R. Hartmann, Das Tubinger Fragment der Chronik des Ibn Tulun, Berlin 1926, p. 127
- 4 צפת.
- 5 ידיעה זו על הפרעות ביהודי צפת בימי הכיבוש העות'מאני נודעה רק מן התעודה שלפנינו.
- 6 ר' נסים חתם עם ר' יעקב בירב על קבלת עדות משנת רע"ג במצרים. ראה: אסף, מקורות ומחקרים, עמ' 199. דומה, שהוא-הוא ר' נסים ביבאס שהגיה את משנה תורה לרמב"ם, הוצאת ויניציה רפ"ד, על-פי כתב-יד הרמב"ם שנמצא בחלב. וראה: "הקר", "לדמותם הרוחנית של יהודי ספרד בסוף המאה החמש-עשרה", ספונות, יז, ירושלים תשמ"ג, עמ' 29. הקר מציע לזהות את ר' נסים זה עם תלמיד בשם זה בישיבת ר' יצחק אבוהב בגודל-אחארה שבקאסטיליה, שבשבילו הועתק ספר בכ"ה באדר רנ"א (וראה לעיל, מס' 48, הערה 5; הערך "ירושלים", מס' 302, הערה 1).
- 7 כלומר, איש המעלה. הכוונה מן-הסתם לר' נסים ביבאס.
- 8 פלוריים.